

Empirizmustól a KONstruktivizmusig

ODORICS FERENC KÖNYVÉRŐL

Voltaképpen az irodalomtudományban a XX. század elején indult önálló fejlődésnek az irodalomelmélet, s ha az addig vele együtt jelentkező esztétikai kérdésektől többé-kevésbé függetlenedett is, számos olyan problémája maradt, amelyeket immár a XXI. századba érően is boncolgathat. Odorics Ferenc tanulmánykötete 1984 és 1993 között íródott, így maga a szerző már a tudománytörténetben véli elhelyeződni munkáját, illetőleg arra gondol, hogy az a gondolkodásmód, nézetrendszer, amellyel dolgozik, a jövőben érhet majd célba (Bevezető, 5). Szándéka szerint a strukturalizmustól a posztstrukturalizmusig vezető tudományelméleti utak magyarországi változatát mutatja be. A dolgozat első részében az irodalomtudományos elméletek leírását („re-konstruálását”) kívánja elvégezni a célból, hogy az eme elméletek közötti választásban segítse a döntést. A bemutatott tudományelméleti módszerrel a szerző könyve második részében már alkalmazásra vállalkozik, ennek során (mint írja) „egy új irodalomtudományos elmélet körvonalazását” adja:

„az úgynevezett konstruktivista irodalomtudomány konstruálásának vágyát”.

A Bevezető (5–7) után a kötet öt, számozatlan fejezetre, Függelékre, bibliográfiára, tárgy- és névmutatóra oszlik. Végül a szerző szakmai életrajza olvasható (161).

A tudományelméleti re-konstrukció* módszertani kerete című fejezet (9–34) Siegfried J. Schmidtnek és körének kidolgozásához köthető ún. empirikus irodalomtudomány-fogalomnak új paradigma voltát vizsgálja a szerző. Valamely új el-

* „A re-konstrukció re tagjának kurzív írásmódja a szóösszetétel ironikus olvasatát sugallja. A szó komoly olvasata [más ismeretelméleti hitvilágot feltételez]” – magyarázza a tanulmány szerző (6). Ennek kapcsán jegyezzük meg, hogy az a határozottan érvényesülő formalizáló törekvés, amely az egész kötetet jellemzi, bizonyos ellentétben van a tanulmányban használatos nyelvezettel. Ennek oka bizonyára főként az a tény, hogy a magyar irodalomtudományosság szaknyelve a nemzetközi szaknyelvből származó számos fogalmat nem tud magyarul megnevezni, vagy nem kereste meg eddigelé a megfelelőt. Effélékre gondolhatni: aspectblindness, diaphor, epiphor, kommunikát. Más esetekben a szerző bizonyos tudományos nyelv-zsargont használ. Ehhez sorolható a tipografikus megoldásokkal való élés (re-konstrukció, SZÖVEG), az olvasat szónak eredeti jelentésétől elütő – immár tíz évnél régebbi divatozása (1. R. L. G.: Magyar Nyelvőr 1981, 503; Büky László: Édes Anyanyelvünk 1987/4, 7) – használata, amely itt, a komoly olvasat esetében még a komoly-nak az ötvenes évek sajtójában és mozgalmi nyelvében kialakult szerepével is ötvöződik. – A monográfia nyelvhasználatát némely helyeken némi körülményeskedés is terheli.

Ictus Kiadó
Szeged, 1996
160 oldal, 380 Ft

méletnek paradigmává válási folyamatát három lépcsőben írja le – hasznosítva Thomas Kuhnnak a tudományos forradalmak szerkezetéről írott könyvét. Először csupán egy vagy néhány ember, majd a tudományos közösségnek a tárgyban érintett csoportja, végül a teljes tudományos közeg elfogadja az új elméletet (úE), így születik meg egy új paradigma. E folyamat, mondhatni, természetes; végbenemenésének taglalása csupán azért tartható hasznosnak, mert az elméletet végül is elfogadó közösség tagjai magának a folyamatnak az ismeretében maguk is talán jobban meg tudják állapítani, éppen mely pontján állnak a paradigmává váló felfogásrendszerben. A tisztázást Odorics Ferenc a legitimizáló közösség fogalmának, a gyenge paradigma fogalmának (Kuhnnál: szakmai mátrix) kifejtésével, továbbá a legitimizáló közösséget is a paradigma fogalmába vonva az ún. erős paradigma terminusával, illetőleg értelmezésével segíti, alakítja. A felfogást érvényesítő tudományos közösség nélkül nincsen új paradigma, legfeljebb szinte azonnal régivé válik. (E kategóriákat a szerző különféle jelzetekkel látja el, úE, úP, rP stb., s formális alkalmazásmóddal, halmazrelációkkal é. i. t. dolgozik.)

Az empirikus irodalomtudományt leírni kívánó dolgozat a kijelentés-konceptió kapcsán, amelyet John D. Sneed és Wolfgang Stegmüller dolgozott ki, halmazelméleti meghatározások révén mutatja be, hogy strukturalista elméletfelfogású alapokon miként definiálható például a regény mint olyan: x rendelkezik K tulajdonsággal. Ennek alapján a „Németh László Gyász című műve regény” kijelentésmintával szemben a strukturális általánosítás: „regénynek tekinthetők mindazon irodalmi szövegek, melyekhez narratív struktúrát rendel egy irodalmi közösség[,] és értelmezése kiindulópontjául ezt a narratív struktúrát teszi meg” (20). Az efféle meghatározásban (állapítja meg

Odorics Ferenc) az entitás és az elmélet viszonya nincs rögzítve, mint a kijelentés-konceptióban. Az elgondolás empirikussága révén több mindent elmondhatunk az elmélet tárgyairól magának az elméletnek terminusai nélkül.

A paradigmává fejlődés a konstruktív funkcionalizmus révén segíthető. Peter Finke elgondolásai alapján Odorics Ferenc ismerteti azokat a mátrixokat, amelyek a paradigmaalakulást befolyásolják: koncepció-, politikusság-, teoretikusság-, funkcionalitás- és strukturális-mátrix.

Kuhn nyomán a szerző foglalkozik a paradigmán belül megoldhatatlan kérdésekkel, az anomáliákkal. Ha ezeknek száma nagyobb, mint amennyit a legitimizáló tudományos közösség el hajlandó fogadni, a paradigma érvénytelenedik. A lehetséges anomáliákat formalizálva és rendszerezve a Függelék tartalmazza (135–7). Az elméleteken belüli anomáliák összevetésével megmondható, hogy melyik elmélet a „jobb” – olvashatjuk (34). S a második fejezetben – Strukturalista és hermeneutikus anomáliák, 35–62 – meg is tárgyalja a kimutatható anomáliákat. – A jelentés-anomália tárgyalása során a beszédett-elméletre is kiter a tanulmányíró. Rámutat, hogy az „egymástól eltérő használati szabályokkal rendelkező” résznyelvek az „egységes” nyelveken belül található, vagyis valamely megnyilatkozás (s tegyük hozzá: valamely szövegmű) a reá érvényesnek tartható szabályokkal érthető meg. E kérdéskört időközben tüzetesen Kálmán C. György dolgozta föl Az irodalom mint beszédaktus című munkájában (Akadémiai K., Budapest. 1990).

A jelentés és az irodalmi szövegmű viszonyát Paul Ricoeur és Eric Donald Hirsch hermeneutikai nézeteivel, Hans-Georg Gadamer értelmezésméletével kísérli meg a szerző nem csupán bemutatni, hanem viszonylag egységes – használjuk a gadameri kifejezést – horizontra hozni.

Persze sem az adekvát-jelentés problémái, sem az interpretációs kérdések nem oldódnak meg, az értékelés-anomália, az intencionalitás-anomália, a történetiség-anomália tárgyalása ezt is mutatja. Így a következő, a harmadik rész: Az empirikus irodalomtudomány tudományterápiikus ereje (63–90) címével jelzi a további szándékot. Először az empirikus irodalomtudomány ismeretelméleti alapjait mutatja be a kötet: ez a radikális konstruktivizmus, melynek az autopoietikus rendszerek elmélete az alapja. Az autopoiezis az élőlények olyan anyagcseréje, melyet az jellemez: saját anyagaikat újra meg újra előállítják (önújjaépítés). Pszichológiai áttételezéssel az ilyen rendszer működési sajátosságainak alkalmazására épül az az ismeretelmélet, amely világmodelleket tételez fel, melyek a külvilág ingerei alapján konstruálódnak, vagyis nem a külvilágot építjük fel tudatunkban. A valóságot a megismerő konstruktumának tekinti a radikális konstruktivizmus.

A konstruktivista kommunikációelmélet egy mentális struktúrát tételez fel (ez az ún. kommunikát), amellyel a materiálisan is észlelhető kommunikációs eszközöz (a kommunikátbázishoz) jelentés rendelhető. E nézetre épül a konstruktivista nyelvelmélet, amely most már az irodalom szempontjából is használható. Nevezetesen: a szövegnek mint entitásnak nincsen tartalma, a jelentést egy cselekvő (értsd: az olvasó) rendeli hozzá a maga mentális struktúrájában. A szöveghez ilyenképp a jelentést bizonyos feltételek alapján lehet csak hozzárendelni. E feltételek: grafematikai, fonematikai, lexikai és szintaktikai természetűek.

A szöveg irodalmi entitásként csak a kommunikáttal ellátva az, ami – tartja a konstruktivista nézet, tehát ezzel a kommunikáttal együtt is vizsgálendő, a vizsgálat során pedig részévé válik vizsgálata tárgyának. Mindezt azután az irodalom-

történet maga is a nem-konzervatív irodalomtörténet-írásban az ún. irodalomrendszer időbeli változásának vizsgálata, amely az írói, a cenzori, az olvasói, a kritikusi kódok elemzésével jár.

Az utolsó fejezetben (A névadás kényszerítő gesztusa: konstruktivista irodalomtudomány, 91–103) a szerző az empirikus irodalomtudománynak nevezett elméletrendszer belső problémáinak lehető kiküszöbölése után konstruktivista irodalomtudomány elnevezéssel éltetné tovább, hogy növelje a paradigmává válás esélyét.

A kötetnek van egy *Applikáció: A metaforikus megértés elmélete* című része (104–34), amely az irodalmi befogadás cselekvésének részelméleteként szerepel. E tudomány már a *Literatúra* 1985/1–2. számában olvasható volt. Magának a metaforának értelmezését, a metaforikus szerkezet értelmezését, végül egy szövegvilágnak mint metaforának értelmezését taglalja. Egy Gion Nándor-regény adja az alappéldatart. Odorics (bizonyos szakirodalmi háttérrel) egyes eseményeket is metaforikusnak tart („Gion regényének olvasása során metaforikusnak tartható az az esemény...” 123), egy verekedést például az 'erőszakosság' metaforikus kifejezésként értelmez é. í. t. Az ilyenféle értelmezések természetesen már nem a metafora nyelvi és nyelvészeti kérdéseire tartoznak, ám kétségtelenül a megértéséhez.

Odorics Ferencnek – amint a már említett szakmai életrajz jelzi – jelen kötete egyetemi hallgató korából származó részével együtt az önálló kutatóvá válásnak bizonyítéka. Valószínű, hogy a tüzetesen megtárgyalt kérdéskör nem csak olvasóit, hanem önmagát is arról győzi meg, további kutatásai a problematikus kérdésekben bele fognak simulni a tudományos közvélemény horizontjába.

Büky László